

Izvorni znanstveni rad
DOI: 10.17234/Croatica.63.1
UDK: 821.163.42.09
39:59
003.349.1
Primljen: 14. I. 2019.
Prihvaćen: 22. II. 2019.

CVĚŤ VSAKE MUDROSTI U TKONSKOM ZBORNIKU: O LUNJI I ZAVISTI*

Antonija Zaradija Kiš

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

zaradija@ief.hr

U radu će se analizirati tekst *Cvijeta kreposti* ili *Cvijeta svake mudrosti* u *Tkonskom zborniku* iz 16. stoljeća, hrvatskoglagoljskoj zbirci raznoraznih tekstova među kojima posebno mjesto pripada prijevodu popularnoga talijanskoga djela *Fiore di virtù*. Pojavnost ovoga djela u zapadnoeuropskoj književnosti zauzima posebno mjesto s obzirom na promišljanja o ljudskim manama i vrlinama koje su oduvijek zanimala čovjeka u kontekstu njihova razumijevanja i opisivanja. Osobita će se pozornost usmjeriti na odnos čovjeka prema životinji i njezino mjesto u razumijevanju samoga sebe, s posebnim osvrtom na *zavist* kao ljudsku manu i njezinu usporedbu s lunjom.

Ključne riječi: *Fiore di virtù*, glagoljska književnost, lunja, mane, ptice, *Tkonski zbornik*, *zavist*

U hrvatskoglagoljskom književnom korpusu važno mjesto pripada zborničkim kompilacijama koje obiluju tekstovima različitih žanrova. Među njima izdajamo tekst koji se sastoji od niza manjih poglavlja, koja na poseban način raspravljaju o čovjekovim vrlinama i manama i poznata su pod nazivom *Cvêť vsake mudrosti* ili *Cvêť otb krêposti*.¹ Imajući u vidu veličinu

* Ovaj je rad sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom Kulturna animalistika: interdisciplinarna polazišta i tradicijske prakse (IP-2019-04).

¹ Prvi naslov odnosi se na prijevode *Fiore di virtù* koji su nastali na glagoljaškom prostoru, dok je drugi vezan za one izvan glagoljaškoga književnoga prostora (usp. Gabrić-Bagarić 2012: 352).

originalnoga talijanskoga teksta *Fiore di virtù*,² koji se pojavljuje početkom 14. stoljeća³ (Zaradija Kiš 2018: 477–483), te mnoge prijevode i izdanja tijekom narednih nekoliko stoljeća, poglavito diljem zapadnoeuropskoga prostora, zanimljivo je primijetiti koliko su različita stanja ljudske naravi privlačila pozornost mnogih mislilaca od najstarijih vremena preko tiskarske ekspanzije prijevoda *Fiore di virtù* pa sve do naših dana. Brojne sentence filozofskih, teoloških i inih autoriteta koje čitamo na početku svakoga poglavlja, s ciljem pojašnjenja raznih stanja čovjekove naravi, čudi, prirode ili karaktera kao apstrakcije, potiču na razmišljanja o kompleksnosti prirode kao cjeline, ali i svakoga pojedinca posebno kao neodjeljiva dijela te prirode. U tom smislu *narav* valja promatrati kroz dva temeljna očista: a) narav kao prirodu u općem smislu riječi koja je nepredvidiva i kojoj se ne može suprotstaviti; b) narav kao odnos živoga bića prema prirodi, odnosno prema drugim bićima što bi bilo moguće korigirati. O važnosti drugoga promišljanja opširno je pisao Aristotel u djelu o manama i vrlinama (*Περὶ Αρετῶν καὶ Κακιῶν*),⁴ ali i drugi mislioci prije njega poput Pitagore, Sokrata, Platona te mnogi nakon njih, među kojima ćemo izdvojiti najcitiranije u *Fiore di virtù*, a to su: Seneka, Ciceron, Katon, Ovidije, a potom Sv. Augustin, Sv. Jeronim, Izidor Seviljski te posebno Sv. Toma Akvinski i drugi, dok je od biblijskih mudraca najcitiraniji Salomon (Knezović 2001: 20). Posebnost ovoga djela i nije samo u koncentriranim razmatranjima o pojedinim manama i vrlinama istaknutim kroz sentence vječnih mudraca, već o načinu njihova tumačenja, odnosno o animalističkim poveznicama i akumuliranim spoznajama o naravi životinja koje su se pretakale iz usmenosti u zapisane književne izričaje te su se u tom kontekstu preko Bestijarija transponirale u *Fiore di virtù*.

² Ovaj moralno-didaktički traktat u početku se sastojao od 35 poglavlja (18 vrlina i 17 mana). Tijekom prepisivanja i priređivanja teksta za mnogobrojna izdanja u rasponu od nekoliko stoljeća tekst se dopunjavao te je u konačnici dosegao 41 poglavlje. Opširniju varijantu susrećemo ponajviše u mlađim tiskanim izdanjima među kojima valja istaknuti dva hrvatska izdanja iz 17. i 18. stoljeća koja je priredio franjevac, književnik i biskup Pavao Posilović. To je *Cvijet od kriposti duhovni i tilesnije prikoristan svakomu virnomu krstijaninu koji ga ští često* iz 1647. i 1701. godine tiskan zapadnom ćirilicom u Veneciji (Kosić 2014: 69–113) te latiničko izdanje istoga teksta iz 1712. i 1756. godine (Kolendić 1915: 169, 185–186).

³ Usvojeno je mišljenje da je djelo nastajalo u prvim decenijama 14. stoljeća, između 1310. i 1323. godine, te da je najviše razlika u prijevodima zabilježeno kroz prva poglavlja u kojima se pojam ljubavi razvija kroz nekoliko kategorija (opća ljubav, božja ljubav, tjelesna ljubav, ženska ljubav itd.). Ovisno o tome koliko je poglavlja o ljubavi i je li svaka ljubav razmatrana zasebno ili su neke združene, mijenja se i broj poglavlja.

⁴ <http://remacle.org/bloodwolf/philosophes/Aristote/vice.htm> (8. lipnja 2019.)

Tijekom svoje višestoljetne povijesti djelo se pojavljivalo na više europskih vernakulara i to ponajprije u prijepisima, a potom i u različitim tiskanim izdanjima,⁵ počevši od toskanskoga i bolonjskoga (Corti 1959: 1–82; 1960: 29–68), preko francuskoga (Bühler 1947: 32–44), katalonskoga (Acebrón 2004: 39–53), španjolskoga (Azáceta 1956: 685–752), njemačkoga (Siller 2015), zatim armenskoga (Kévorkian 1986: 162–163), grčkoga (Kakulida s. a.: 265–311) te rumunjskoga (Olteanu 1968: 273–304; Moraru 1996: 15–193) do filijacijski vrlo kompleksnih slavenskih redakcijskih prijevoda na hrvatski, srpski (Đurić 2012: 29–40), ruski (Speranski 1904: 527–562) pa do najmlađega prijevoda na engleski jezik iz 1953. godine (Fersen i Rosenwald 1953⁶) (Zaradija Kiš 2018: 477–483).

1. CVIJET KREPOSTI U HRVATSKOGLAGOLJSKOM KNJIŽEVNOM KONTEKSTU

Hrvatskim *Cvijetom kreposti* zanimali su se naši filolozi krajem 19. i početkom 20. stoljeća kao zanimljivim prijevodnim tekstom o čijem se talijanskom predlošku nije mnogo znalo. Među prvima se u vezi s *Cvijetom* oglasio Vatroslav Jagić već polovicom 19. stoljeća skrećući pozornost na važnost djela, no bez dubljih komentara jer mu je tada još uvijek bio nedostupan pretpostavljeni talijanski original. Osim toga u to su doba i u Italiji istraživanja o *Fiore di virtù* bila u začecima (Fрати 1891: 247–447) pa nije čudno što se o tom djelu malo znalo. Valja istaknuti da se u svojim istraživanjima Jagić nije posebice osvrtao na odnose *Fiziolog/Bestijarij/Cvijet kreposti*, ali je istaknuo potrebu srednjovjekovnoga literata da „na osnovu Biblije tumači razna svojstva životinja kao simboličko ogledalo za čovjeka, osobito da se nađe u raznih životinja takovih vlastitosti koje bi se mogle protezati na Isusa i njegovu crkvu”. Pritom Jagić zaključuje da su sačuvani tekstovi „pravi pravcati literarni kalejdoskop” (Jagić 1868: 72, 149). Nakon njega, a uz Ivana Milčetića (1911: 213), Petra Kolendića (1923: 133–140⁷) i Milana Rešetara (1926), najviše se za *Cvijet kreposti* zanimalo Rudolf Strohal tijekom prve decenije 20. stoljeća. Prvi najopsežniji Strohalov rad na tu temu je *Poučni članci iz starohrvatske*

⁵ Pregledan uvid u sve poznate varijante ovoga europskoga moralno-didaktičkoga srednjovjekovno-renesansnoga djela dostupan je na portalu ARLIMA (Les Archives de littérature du Moyen Âge).

⁶ <https://catalog.hathitrust.org/Record/001111531> (7. lipnja 2019.)

⁷ Isti je rad kao separat tiskala Državna štamparija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Beogradu 1924. godine.

glagolske knjige iz 1910. godine, tanka knjižica od koje se danas tek jedan primjerak nalazi jedino u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Tim radom započinju Strohalova istraživanja, prema njemu najstarije hrvatske „umjetne knjige”, čiji je tekst priredio glagoljskim pismenima 1490. godine fra Matija Zdranin (Strohal 1915: 140). Strohal nam je u tom radu predočio tzv. tkonsku verziju *Cvijeta kreposti* (Strohal 1910: 7), transkribirao je cijeli tekst i nakraju priložio mali rječnik. Nakon šest godina objavio je *Cvêt vsake mudrosti. Najstarije hrvatsko umjetno sačuvano književno djelo iz 14. vijeka* (1916) u kojemu je kompleksnije pristupio tekstu, a varijantu iz *Tkonskoga zbornika* uzeo je kao filološku usporednicu u kritičkom aparatu temeljnoga i najstarijega sačuvanoga hrvatskoglagoljskoga teksta *Cvijeta kreposti iz Vinodolskoga zbornika*. Premda je riječ o književnom unikumu, valja istaknuti da još uvijek nedostaje cjelovitijih pristupa ovomu djelu u širem europskom kontekstu kako nekad, a razloge tomu je objasnio Jagić, ali i sada, jer se *Cvijetu* redovito pristupa prigodno i fragmentarno.

Posebnost je hrvatske varijante kao najstarije slavenske⁸ u tome što je ona u rasponu od 15. do 18. stoljeća sačuvana na sva tri hrvatska pisma: glagoljici, ćirilici i latinici. Najstariji hrvatskoglagoljski prijevodi iz 15. stoljeća pripadaju *zlatnom dobu hrvatskoga glagoljaštva* – vremenu razvoja „narodnog jezika s glagoljskim pismom za sve književne i društvene potrebe” (Jagić 1913: 10), no koje istovremeno karakterizira i intenzivno otvaranje talijanskom književnom utjecaju (Hercigonja 2009: 49) s kojim se među hrvatskim pukom širila najnovija i najpopularnija prosvjetiteljska pisana riječ. Sačuvana poglavlja hrvatskoglagoljske varijante *Fiore di virtù* (Hercigonja 1975: 387) pisana su glagoljicom (uglatom u *Vinodolskom*, a kurzivnom u ostalim zbornicima) i čakavskim narječjem u pet hrvatskoglagoljskih zbornika:

- *Vinodolski zbornik* s kraja 14. i početka 15. stoljeća,⁹ (HAZU Zagreb, sign. IIIa 15), str. 50a–54b, sadrži 12 poglavlja; uglata glagoljica;

⁸ O kompleksnosti slavenskih prijevoda *Cvijeta kreposti* i njihovim preplitanjima nezaobilazne radove objavili su Mihail Speranski 1904. i Pandeale Olteanu 1968. godine.

⁹ *Vinodolski zbornik* je prema paleografskim karakteristikama nastajao tijekom dužega vremena i to od kraja 14. do polovice 15. stoljeća. Sastoji se od tri cjeline uvezane u jednu knjigu (Milčetić 1911: 213; Strohal 1916: 5; Štefanić 1970: 8), a *Cvijet kreposti* je u trećoj cjelini. Na posljednje su dvije folije, 64b i 65ab, različiti zapisi uglatom i kurzivnom glagoljicom i nespretni crteži čovjeka i neke životinje koja bi trebala biti pas. Na fol. 65a je zapis još neizvježbana (budućega) pisara, đaka: „To pisah' ê antonъ žakanъ”, a na sljedećoj foliji lijep uredan zapis uglatom glagoljicom: „To pisa pop ivanъ z ledenicъ b(og)ъ mu pomagai i s(ve)ta mariê amень.” Poglavlja iz *Cvijeta kreposti* govore o božjoj ljubavi, o ženskoj ljubavi, o zavisti, o veselju, o žalosti, o okrutnosti, o darežljivosti, o škrтости, o opominjanju, o zavodljivosti, o mudrosti, o strašljivosti.

- *Petrisov zbornik* iz 1468. godine, (NSK Zagreb, sign. R 4001), str. 26v–31r; sadrži 6 poglavlja;¹⁰ kurzivna glagoljica;
- *Ljubljanski zbornik* (Slavische Sammlung) iz 15. stoljeća, (NUK Ljubljana, sign. Slav. Sammlung, futural 3/368), fol. 5v–10v; sadrži 9 poglavlja;¹¹ kurzivna glagoljica;
- *Grškovićev zbornik* iz 16. stoljeća, (HAZU Zagreb, sign. VII 32), fol. 55v–59v i 121r–124v; sadrži 8¹² poglavlja;¹³
- *Tkonski zbornik* iz 16. stoljeća, (HAZU Zagreb, sign. IVa 120), fol. 67r–85r; sadrži 23 poglavlja;¹⁴ kurzivna glagoljica.

Pomnija paleografska istraživanja Vjekoslava Štefanića potvrdila su Strohalovu pretpostavku da tekst *Cvijet kreposti* u *Tkonskom zborniku* (relativno najmlađem među četiri navedena kodeksa) koji se nalazi u četvrtom sveščiću pripada posljednjem desetljeću 15. stoljeća (Štefanić 1970: 29; Strohal 1915: 157). To znači da *Cvijet kreposti* u *Tkonskom zborniku* pripada najstarijem dijelu *Zbornika* (Zaradija Kiš 2015: 126), odnosno da su svi sačuvani hrvatskoglagoljski odlomci *Cvijet kreposti* iz 15. stoljeća, i to iz vremena kad je *Fiore di virtù* bilo najprevođenije djelo diljem Europe. Osim toga razvojem tiska ovo djelo postaje i najtiskanije na starom kontinentu te

¹⁰ Rukopis je pisan lijepom urednom knjiškom kurzivnom glagoljicom, a poglavlja iz *Cvijeta kreposti* su o veselju, žalosti, miru, gnjevu, okrutnosti i darežljivosti (Štefanić 1960: 355–397, Zaradija Kiš 2018: 203–208).

¹¹ Rukopis je nastao na području Zagrebačke biskupije, a pisao ga je u Crikvenom Selu, odnosno Novigradu na Dobri „Klarić djak pod Novim gradom” (Strohal 1915: 142–144); sadrži 20 listova i pisan je pomalo neurednom kurzivnom glagoljicom. Tekst *Cvijeta kreposti* sadrži devet poglavlja o nepromišljenosti, pravdi, nepravdi, vjeri, nevjeri, istini, laži, hrabrosti, strahu (Milčetić 1911: 231–232).

¹² Poglavlje o ljubavi prema bližnjima se ponavlja (55v/17–56r/17; 122r/21–122v/6).

¹³ Rukopis je pisan jednostupčano kurzivnom glagoljicom. Čakavska jezična osnova prožeta je crkvenoslavenizmima s kajkavskim leksičkim interferencijama prema čemu se nastanak zbornika smješta na čakavko-kajkavsko dodirno područje, što je prema Vjekoslavu Štefaniću „najvjerojatnije Istra” (Štefanić 1970: 51). Zbornik je dobio ime po Vrbničaninu župniku Ivanu Grškoviću (1883–1967), koji ga je posjedovao do 1934. godine, kad ga je posredstvom popa Vinka Premude (1870–1944) prodao Stjepanu Ivšiću (1884–1962) koji ga je donio u Zagreb u tadašnju Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti. Tekst *Cvijeta kreposti* sadrži pet poglavlja o ljubavi prema bližnjima, o zavisti, o žalosti, o miru, o škrtnosti, a zatim od fol. 121r–124v: o božjoj ljubavi, o ljubavi prema bližnjima, o pravdi, o nepravdi.

¹⁴ Riječ je o ukupnom broju poglavlja u *Tkonskom zborniku*. Međutim njihova numeracija nije uvijek točna. Tako npr. šesto poglavlje objedinjuje tri poglavlja koja nisu posebno numerirana (o zavisti, o veselju, o žalosti), a četiri poglavlja općenito nedostaju (od sedamnaestoga do dvadesetoga).

se s pravom može smatrati europskim pučkim¹⁵ bestselerom¹⁶ 15. stoljeća. Razlog tomu valja tražiti u otvorenosti nadolazećega renesansnoga vremena i njegovu zanimanju čovjeka za samoga sebe i druge, a time i u literarnoj zanimljivosti ispreplitanja moralno-parenetičkoga izričaja i zooantropoloških predodžbi koje nudi *Cvijet kreposti*. Premda je u svim poglavljima čovjek u središtu pozornosti, njegove se naravi sagledavaju kroz drugo biće, čime se kreira dvostruka subjektivnost svakoga poglavlja, učvršćuje bliskost bića različitih vrsta i još više potiče interes za ono što nas okružuje, bilo da se radi o bliskima drugima, kao što je pijetao ili dalekima drugima, kao što je vuk ili medvjed ili pak o nepoznatima drugima među koje spadaju bazilisk, jednorog i sirena. Tako je životinjski svijet postao ključan u objašnjavanju teško objašnjivih ljudskih ponašanja i reakcija, bilo da je riječ o vrlini i ljupkosti drugoga bića s kojim se dijeli pozitivizam naravi (miroljubivost/dabar, istinoljubivost/jarebica) ili mani i sotonizaciji drugoga koji postaje žrtva na koju se svaljuje ljudska negativnost i koje se valja kloniti (gnjevnost/medvjed, okrutnost/bazilisk).

2. MANE I VRLINE U TKONSKOM ZBORNIKU

Kroz 23 poglavlja¹⁷ *Cvijeta kreposti* u *Tkonskom zborniku* spomenuto je osamnaest različitih ljudskih naravi: 11 mana i sedam vrlina. Tekstovi

¹⁵ U tom smislu valja napomenuti da je jačanjem masovnoga tiska knjiga *Fiore di virtù* bila ponuđena širokoj publici, a da se posjedovanje tiskane knjige u aristokratskim bibliotekama općenito smatralo ponižavajućim, pa je ponižavajuće bilo i djelo koje je ta publika čitala (Fersen i Rosenwald 1953: vii–viii prema Bliss 1928: 82).

¹⁶ Na temelju znanja o rasprostranjenosti prijevoda *Fiore di virtù* na europskom prostoru tijekom 15. stoljeća jasna je njegova ogromna popularnost, a pogotovo kad se usporedi s vrlo popularnim Boccacciovim *Dekameronom* i Danteovom *Božanstvenom komedijom* koji su poznati u samo 15 izdanja (Fersen i Rosenwald 1953: VII).

¹⁷ U *Tkonskom zborniku* nedostaju četiri poglavlja u odnosu na talijanski izvornik, i to od 17. do 20. „kapitula” s tim da je sedamnaesto poglavlje sačuvano samo djelomično. Numeracija poglavlja ne podudara se s izvornikom s obzirom na to da su npr. stihovi o ženi jedinstveni u ovom zborniku i posebno su poglavlje (poglavlje nije posebno numerirano). Nalaze se u sklopu nekoliko poglavlja o ljubavi, točnije nakon poglavlja o ženskoj ljubavi. Različiti oblici ljubavi su razloženi u četiri poglavlja. Tako se pet prvih poglavlja u koja je ubrojeno i stihovno poglavlje o ženi odnose na: božju, prijateljsku, žensku i opću ljubav, dok stihovi o ženi govore o zloj ženskoj ljubavi, a žena se uspoređuje sa zmijom i vučicom. Valja napomenuti da je broj poglavlja u *Tkonskom zborniku* teško prebrojiv pa se zna razlikovati s obzirom na način njihova prebrojavanja. U rukopisu su numerirana 22 poglavlja, a može ih se razlučiti i do dvadeset i pet. Naime dio kapitula o nevjeri ugrađen je u kapitul o pravdi ili pravednosti koja je spomenuta samo naslovom i ne sadrži tekst samoga poglavlja.

jedne mane i jedne vrline su krnji i ne sadrže bestijarijske dijelove,¹⁸ pa ih nismo prikazali kao ni poglavlja o različitim ljubavima koji također nemaju animalističke usporednice (usp. bilj. 17 i 18). Tako je u *Tkonskom zborniku* sveukupno šesnaest različitih ljudskih naravi (deset mana i šest vrlina) predloženo životinjskim likovima od kojih je sedam sisavaca (tri zvijeri: lav, vuk, medvjed; jedno govedo: bivol; tri glodavca: krtica, dabar, zec), šest ptica (dvije grabljivice: orao, lunja; jedna šumska ptica: gavran; jedna pitoma ptica: pijetao; dvije poljske ptice: pupavac, jarebice), jedan vodozemac: krastača i dva mitska bića: bazilisk i sirena.¹⁹ Svaka je životinja vizualna predodžba jedne mane ili vrline koje iz *Tkonskoga zbornika* navodimo paralelno prema firentinskom izdanju *Fiore di virtù* iz 1491. godine.²⁰

- Mane: gnjev, srdžba (medvjed); nepromišljenost, bezumnost (bivol); licemjernost, lažljivost (krtica); strašljivost, plašljivost (zec); zavist, jal (lunja); žalost, tuga (gavran); škrtost, pohlepnost (krastača); poučavanje, prekoraivanje (vuk); okrutnost, surovost (bazilisk); laskanje, zavodljivost (sirena).

Sličan je problem i u šestom kapitulu u kojemu su sadržane tri naravi (zavist, veselje i tuga) od kojih je samo zavist označena brojem kapitula, a veselje i tuga su potpoglavlja istoga kapitula. Ni poglavlja o strahu i laži nisu označena brojem. Zbog načina razlučivanja poglavlja njihov broj zato varira od dvadeset do dvadeset i tri (usp. Zaradija Kiš 2018b: 191, ista 2018c: 202), odnosno i do dvadeset i pet.

¹⁸ Jedna je od mana nevjera ili nevjernost (*falsità*) koja je predložena liscicom. To je poglavlje tek djelomično sadržano u *Tkonskom zborniku*, točnije sačuvan je samo egzempl o nevjeri (CTk 81r/4–20), a ne i bestijarijski odlomak s liscicom. Poglavlje je u cijelosti sačuvano jedino u *Ljubljanskom zborniku* (CLab 8r/15–21). Poglavlje o pravdi ili pravednosti (*giustizia*), koje je predloženo pčelom samo je naslovom sačuvano u *Tkonskom zborniku* (CTk 80v/25–81r/4). Poglavlje je u cijelosti sačuvano u *Ljubljanskom zborniku* (CLab 6r/22–6v/4) i u *Grškovićeve zborniku* (CGrš 122v/12–22). Valja napomenuti da i poglavlje o ljubavi nije potpuno i nedostaje mu životinjska predodžba koja je sačuvana u *Vinodolskom* (CVinod 50a/20–25) i *Grškovićeve zborniku* (CGrš 121r/21–121v/3).

¹⁹ Valja napomenuti da u *Fiore di virtù* jedino nepravda ili nepravednost nije uspoređena sa životinjom već s đavlom, najvećim ljudskim provokatorom. Ovo poglavlje sadrži jedino *Ljubljanski zbornik*.

²⁰ Prema istom izdanju Nicholas Fersen je 1953. godine priredio i prvo englesko izdanje *The Florentine Fior di virtù* (<https://catalog.hathitrust.org/Record/001111531> (7. lipnja 2019.)). U radu smo za usporedbu koristili i francusku verziju *Fleur de vertu* lionskoga nadbiskupa François de Rohana iz 16. stoljeća. (<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b105073318> (7. lipnja 2019.)) te talijansko izdanje iz 1855. godine *Fiore di virtù: Testo di lingua ridotto a corretta lezione per Agenore Gelli*, Firenze, Felice Le Monnier (https://it.wikisource.org/wiki/Fiore_di_virtù (7. lipnja 2019.))

- Vrline: mir, miroljubivost (dabar); hrabrost, jakost (lav); radost, veselje (pijetao); milosrđe (pupavac); plemenitost, darežljivost (orao); istinoljubivost (jarebica).

Zbog preglednosti sve smo navedene životinje i pridružujuće im mane ili vrline prikazali prema vrstama u priloženoj tablici.

Tablica: Životinje u *Cvijetu kreposti* iz *Tkonskoga zbornika*

	sisavci	ptice	vodozemci	mitološka bića
M A N E	gnjev / <i>ira</i> : medvĕďb = medvjed / <i>orso</i>	zavist / <i>invidia</i> : kanušina = lunja / <i>nibbio</i> ? ²²	škrtnost / <i>avarizia</i> : žaba krastava = krastača / <i>rospo</i> , <i>talpa</i> ²³	okrutnost / <i>crudeltà</i> : basilikъ = <i>basilisco</i>
	nepromišljenost / <i>stoltezza</i> : volъ divĭj = divlji vol, <i>bivol</i> / <i>bue selvatico</i>	žalost / <i>tristezza</i> : kavran = gavran / <i>corvo, corvino</i>		laskanje / <i>lusinga</i> : vila morĕjska = <i>sirena</i> / <i>sirena</i>
	licemjernost / <i>bugia</i> : krĕťb = krtica / <i>talpa</i> , <i>rettile pinara</i> ? ²¹			
	strašljivost / <i>timore</i> : zaĕsb = zec / <i>lepre</i>			
	poučavanje / <i>correzione</i> : vľkbъ = vuk / <i>lupo</i>			

²¹ Nejasno je ostalo značenje talijanske složenice *rettile pinara* s kojom se uspoređuje laž ili licemjerstvo: *pinara*, grč. πινάρός = prljav (Belova 2001: 209). Isto prenosi i slavenski prijevod: *gadъ iže glagoletъ se po grĕčbъskyi jĕzykъ pinara iže ne imatъ oči · i vŕsegda hoditъ podъ zemleĭu* (Puccetti s. a.: 116), što odgovara *krtici* koja je zbog stalnog boravka pod zemljom u pučkoj predodžbi svrstana u gmazove (Gura 2005: 196–203). U francuskoj varijanti s *krticom* su uspoređene škrtnost i laž.

²² Izvorište talijanskoga omnitonima *nibbio* ostalo je nepoznato, no drugi prijevodi upućuju na neku pticu grabljivicu. Francuska varijanta na istom mjestu rabi naziv *milan* koji odgovara pticama grabljivicama iz porodice *Milvinae*, odnosno vrsti *lunje* (Heinzel, Fitter i Parslow 1999: 84), dok se u engleskom prijevodu pojavljuje *magpie*, tj. *svraka*. Slavenska varijanta prema rukopisu ms. rom. 4620 koji se nalazi u Biblioteca Academiei Române u Bukureštu ima *aelinъ* (Puccetti s. a.: 173) što je na ruskom *koršun* (Belova 2001: 50), a što bi u hrvatskom jeziku odgovaralo „crnokriloj lunji” (*Elaneus caeruleus*) ili nekoj drugoj vrsti *lunje* (*Milvus*), tj. ptici grabljivici iz porodice jastrebova (*Accipitridae*).

²³ U talijanskoj i francuskoj varijanti škrtnost je uspoređena s *krticom* (*tapla*, *taupe*), slavenska varijanta ima prijevod *golemi mišijak*, dok hrvatskoglagoljska varijanta ima *žabu krastavu* (*rospo*).

V	mir / <i>pace</i> : каштурань = dabar / <i>castoro</i>	radost / <i>allegrezza</i> : petehь = pijetao / <i>gallo</i>		
R	hrabrost / <i>forza</i> : львь = lav / <i>leone</i>	milosrde / <i>misericordia</i> : laupapa = pupavac / <i>gallo selvatico</i> , <i>urupa</i>		
L				
I				
N		plemenitost / <i>liberalità</i> : оръль = orao / <i>aquila</i>		
E		istinoljubivost / <i>verità</i> : orebica = jarebica / <i>quaglia</i>		

Pojavnost svake životinja iziskuje posebna istraživanja s obzirom na njezinu moralnodidaktičku interpretaciju te bi ju valjalo detaljno analizirati kroz različite simboličko-diskurzivne predodžbe. Time bi se razotkrile mnogostruke apotropejske, profilaktičke i simboličke vrijednosti koje je izgradio čovjek kroz znanja o njoj, no koja nisu baš uvijek ista na svim podnebljima. Tako se otvaraju i mnoge kulturološke nepoznanice o životinjama, transmisije znanja, predaja, legendi i vjerovanja o njima u dugom vremenskom protoku. Zanimljivost usporednoga promatranja ovih odnosa kroz srednjovjekovnu duhovnost, književnost i aktualnu praksu dovodi do fascinantnih spoznaja glede uloge pojedinih životinja u čovjekovu životu, razloga istrebljenja nekih (npr. dabra) ili veličanja drugih (npr. kalandre). O nekima od njih i njihovoj kulturološkoj važnosti u *Cvijetu kreposti* pisali smo kroz nekoliko radova: npr. o ševi/kalandri i njezinoj proročkoj i profilaktičkoj moći (Zaradija Kiš 2015a: 413–446), o krastači kao utjelovljenju pohlepe i gramzljivosti (Zaradija Kiš 2012: 115–138), o pupavcu/epopsi ili laupapi simbolu milosrđa u kontekstu međuobiteljskih odnosa (Zaradija Kiš 2014: 183–205; 2016: 137–148), o dabru kao nedužnoj žrtvi za postizanje mira (Zaradija Kiš 2015: 125–152) u čemu je ravnopravan s mitskim jednorogom ili leukornom, koji se kao simbol neobuzdanosti pojavljuje u *Cvijetu kreposti* u dvadeset i osmom poglavlju (Zaradija Kiš 2016a: 47–58; 2018a: 477–492).²⁴

²⁴ Poglavlje raspravlja o ljudskoj nepromišljenosti i neobuzdanosti (*intemperanza, sconsideratezza*) kao rezultatu oholosti (*superbia*), koja je prema sv. Bernardu (P.L. 182, col. 917)

3. O ZAVISTI I LUNJI

U istraživanju kulturoloških nepoznanica o ne-ljudima u *Cvijetu kreposti* i njihovoj povezanosti s ljudskom naravi skrenut ćemo pozornost na jednu ljudsku manu i njoj pripadajuću životinju koja se razmatra u drugom poglavlju,²⁵ a koja je predstavljala izvjestan problem u prevoditeljskom snalaženju naših glagoljaša. To je *zavidočb/zavida*²⁶/*zaviděnie/zavistb* (*invidia*),²⁷ smrtni grijeh koji je Sv. Augustin opisao kao „bolěznъ ot tuega dobra” (CVinod 30b), dok je Sv. Grgur istaknuo da nema većega zla na svijetu od zavisti, „zač gđe e zavidošč’ ne more biti mir” (CTkon 72r /9–11).

U svim prijevodima *Fiore di virtù* zavist je opisana u drugom poglavlju kao glavna i najveća suprotnost prvomu i najopširnijemu poglavlju, koje je razloženo u nekoliko potpoglavlja koja opisuju različite vrste ljubavi – najveće čovjekove vrline i životne snage. Tako je opća ljubav uspoređena s neobičnom i ne sasvim definiranom pticom imenom kaladrin (*caladrius*), koja se sa svojim profilaktičkim sposobnostima sljubljuje s čovjekom (Zaradija Kiš 2015a: 431–441). Njoj će se u narednom poglavlju suprotstaviti zavist koja opsjeda čovjeka, a uspoređena je s pticom grabljivicom koja je također u izvjesnom smislu nedefinirana, a to je lunja. U talijanskom originalu to je *nibbio* (*nibio*).²⁸ U francuskom vernakularu naziv varira između oblika *escoufle*²⁹ s grafijskim varijantama *escouffle*, *escofle*, *escufle*,

jedan od najvećih ljudskih grijeha (Pastoureau i Delahaye 2013: 19). Poglavlje nije zapisano u *Tkonskom zborniku* no sačuvano je u nešto mlađem dubrovačkom ćirilskom rukopisu *Libro od mnozijek razloga* iz 1520. godine te u još mlađim izdanjima iz 17. i 18. stoljeća Pavla Posilovića (Gabrić-Bagarić 2012: 367).

²⁵ U *Tkonskom* zborniku zavist se razmatra u šestom poglavlju jer se prethodna vrлина ljubavi razlaže na pet poglavlja.

²⁶ Imenica je potvrđena u samo dva primjera iz rječničkoga korpusa crkvenoslavenskoga rječnika hrvatske redakcije i to u *Brevijaru Vida Omišljanina* fol. 125a u tekstu Poslanice Galačanima (5,21) te u *Frašćičevu psaltiru* fol. 50a (CommPs 51,4). Valja istaknuti da je jedino oblik *zavida* zabilježen isključivo u značenju zavisti, dok ostale tri varijante imaju i drugo značenje: *revnost*, *gorljivost*.

²⁷ U *Rječniku crkvenoslavenskog jezika hrvatske redakcije* (sv. 20) zabilježene su četiri navedene leksičke inačice za zavist s grafijskim varijantama *zavidenie*, *zavedenie*, *zavěděníe*, *zavidoča* s tim da je *zavistb* najčešća u rječničkom korpusu (RCJHR 2014: 594–597).

²⁸ Poznate su i druge grafičke varijante: *nibbi* (u Lombardiji), *nebbi* (oko Bolonje), *niggio* (oko Denove), a *nebli* na španjolskom i *nebri* na staroportugalskom (Louison 2009: 122).

²⁹ Drugo značenje leksema odnosi se na srednjovjekovni srebrni flandrijski novac u vrijednosti od dvanaest pariških denara ili dva groša na kojemu je bila ugravirana lunja (Godefroy 1965: 410; Louison 2009: 116).

esclofle, escoble, escouble – écouffes > od starobretonskoga **skofla*, **skouvl* u značenju „onaj koji grabi” (Louison 2009: 110; Godefroy 1965: 410), zatim onomatopejske inačice *hüat, hüant, hüart, hüa, chahüan, hucheran, huhan, hüerans* i dr. (Louison 2009: 118–120; Godefroy 1965: 517) te *ni(e) ble* (Godefroy 1965: 496). One se i danas mogu čuti u nekim dijalektima, a živo su se upotrebljavale sve do početka 16. stoljeća (Louison 2009: 110). Od tada pučke ornitonime definitivno potiskuje „otmjeniji” leksem *milan* (lat. *milvus*) (Van den Abeele 2007: 119–123), koji se pak od 13. stoljeća paralelno upotrebljavao sa starijim leksemima u srednjovjekovnoj svjetovnoj književnosti (poezija, basne i sl.), a isključivo u znanstvenom vokabularu (Louison 2009: 120–122).³⁰ Tako npr. njemački prirodoslovac Johannes von Cuba (oko 1430 – oko 1503) u poglavlju *De Avibus* u *Hortus sanitatis* paralelno piše oba naziva i pticu imenuje *Milvo Escouffle* (Louison 2009: 120). Leksička razvedenost nazivlja za ovu grabljivicu koju u nas poznajemo pod nazivom lunja iznimno je bogata i raznovrsna u kontekstu zapadnoeuropske srednjovjekovne i renesansne književnosti (Louison 2009: 118). To na izvjestan način potvrđuje izraženiju bliskost čovjeka s neobičnom „svakodnevnom pticom grabljivicom”, koju je nemoguće pripitomiti i dresirati za lov, kao što se od davnina radilo s jastrebom ili sokolom (a što se prakticira, nažalost, i danas ponajviše zbog turističkih atrakcija). Lunja pripada skupini jastrebovki (*Accipitridae*), a izdvaja se po svojim izrazitim strvinarskim navikama i proždrljivosti koje uvijek iznenade čovjeka te nije čudo što je omražena među ljudima još od antičkih vremena. Imajući u vidu da ovoj skupini ptica pripada i nekoliko drugih sličnih vrsta grabljivica poput sokola, jastreba, kopca, eje, škanjca, u prevoditeljskom se kontekstu otvara mogućnost uporabe različitih naziva ovisno o boljem ili lošijem poznavanju vrste ptice u lokalnom podneblju. Npr. u rukopisu ms. rom. 4620 iz 16. stoljeća³¹ (Puccetti s. a.: 173, 232) koji sadrži dvojezičnu slavensko-rumunjsku varijantu prijevoda *Fiore di virtù*, slavenska varijanta za talijanski *nibbio* bilježi ornitonim *aelinъ* što bi odgovaralo ruskom *koršun*, odnosno crnokriloj lunji (*Elaneus caeruleus*) (Belova 2001: 50). Zanimljiv je primjer u engleskom prijevodu koji se opredijelio za ornitonim *magpie*, svraka (Fersen i Rosenwald 1953: 19).

Hrvatskologoljski je ornitonim koji objašnjava zavist *kanušina* te izaziva posebnu pozornost već od Strohalova objavljivanja *Cvijeta* 1910.

³⁰ Tek od 16. stoljeća se pojavljuju i prva detaljnija znanja o lunji i njezinim podvrstama poput *Milvus milvus*/crvena lunja, *Milvus migrans*/crna lunja itd. (Heinzl et al. 1999: 84).

³¹ Rukopis se čuva u Biblioteca Academiei Române (Puccetti s. a.: 4–6).

godine, a potom i 1916. godine. Strohal pogrešno piše ime ptice *kakanušina*, spojivši u rečenici prijedlog *ka* s dativom imenice (*kakanušini*) te prema onomatopejskoj asocijaciji objašnjava pticu kao *kukavicu* (Strohal 1910: 42). Na pogrešku u čitanju upozorava već Milan Rešetar (1933: 20), a podrobno razrješenje leksičke nedoumice obrazlaže Darija Gabrić-Bagarić (2012: 356), smatrajući da se radi o augmentativnom obliku imenice *kanjuh* → *kanjušina*. Uz tu se imenicu u hrvatskom pučkom ornitonimskom vokabularu javlja cijeli niz leksičkih varijanti koje najčešće variraju s dvije porodice jastrebovki, a to su *Milvinae* (*Milvus milvus*/crvena lunja i *Milvus migrans*/crna lunja) i *Buteonine* (*Buteo buteo*/obični škanjac ili obični mišar i *Buteo rufinus*/riđi škanjac ili riđi mišar). Uz mnoge varijante pučkih naziva za lunju koje donosi Miroslav Hirtz u *Rječniku narodnih zoologičkih naziva*, kao što su *juna/kajna*, *kanja*, *kanj*, *kanjug*, *kanjuk*, *kanjuh*, *kanjac*, *kanjar*, *kanješ*, *kanjina*, *kanjo*, *kanjoš*, *kanjur*, *kanjuf*, *kanjug*, *kanjuh*, *kanjut*, *kanjuv/škanj*, *škanjac*, *škajnac*, *škanjur* (Hirtz 1938–1947: 175–179; RJAZU 1959–1962: 650; Skok 1972: 36), varijante bilježe i rječnici starijih hrvatskih leksikografa od 17. do 19. stoljeća: Jakova Mikalje,³² Ivana Belostenca,³³ Andrije Jambrešića³⁴ i Joakima Stullija.³⁵ Većina ih napominje sinonime s *pijug*, *piljug/piljuga*, *piljuh*, *piljuk*, *piljun*, *piljušar*, *piljuška*, *piljužac*, *piljužić*, *piljužina*, koji se nalaze i kod Hirtza (Hirtz 1938–1947: 336; RJAZU 1892–1897: 828; RJAZU 1924–1927: 853–854), uz varijante s *mišar*, *mišarin*, *mišjak*, *mišljak*, *mišolovka*, *mišarica*, *mačkar* (Hirtz 1938–1947: 175, 278).³⁶ Lunja je dakle redovito poistovjećena sa *škanjcem*, odnosno *kopcem*. Iako je *lunb* u značenju ptice grabljivice i strvinarke staroslavenska imenica (Mikolsich 1862–1865: 344; Skok 1972: 331), taj je oblik potvrđen jedino u Mikalje, a tek dva stoljeća kasnije u Vukovu *Srpskom rječniku* (1852)³⁷ i Miklošićevu *Lexicon Palaeoslovenico-graeco-latinum* (1862–1865),³⁸ oba tiskana u Beču.

³² Od starijih leksikografa jedino Mikalja bilježi jotirani oblik lunje kao *ljuna* ili *ljun* uz sinonime *piljug* i *piljužina* (Mikalja 1649: 110).

³³ Oblik *kanyà* zapisan je i u Belostenca (Belostenec 1973: 160) za *milvus*, a oblik *kanyuh* upućuje na *pilyuh* (*milvus*). (Belostenec 1973: 354).

³⁴ Jambrešić pod *milvus* bilježi oblike *kanya*, *kanyacz*, *kanyuh* (Jambrešić 1992: 560).

³⁵ Stulli pod *nibbio*, *milvus*, *milvus* bilježi oblike *kanja* i *kanjuk* (Stulli 1806: 309).

³⁶ Rjeđe su zabilježene varijante *dobrovalj* (Hirtz 1938-1947: 91), *gegina* (Hirtz 1938-1947: 119), *radoš* (Hirtz 1938-1947: 405), ali i *zmijar* ili *zmijavac* koji se češće odnosi na orla (Hirtz 1938-1947: 582).

³⁷ <https://www.scribd.com/doc/68240726/Vuk-Stefanovic-Karadzic-Srpski-rjecnik-1852>, str. 885. (8. lipnja 2019).

³⁸ <https://archive.org/details/lexiconpalaeoslovenico-graeco-latinum>, str. 344. (8. lipnja 2019).

Na temelju sažeta uvida u bogatstvo pučkoga nazivlja za lunju u raznim jezicima te njegovo preklapanje s nekoliko sličnih grabljivica od kojih svaka ima i svoje specifičnosti razumljiva je prevoditeljska teškoća s kojom su se susretali mnogi priređivači *Fiore di virtù* u svome jeziku, a susrećemo se i mi u traženju odgovora na pitanje zašto je zavist uspoređena s lunjom i je li ta usporedba razumljiva našem glagoljašu i čitatelju s hrvatskih prostora kad pročita ili čuje de se „[...] zavidošč more primeniti **ka kanušini** ka ima toliku zavidošč kada vidi mladiče svoje da su tlsti da e toliko bie dokole vidi da omadljut.”³⁹

Odlomak ističe zavist prema malima, odnosno prema mladuncima što bi se podudaralo s opservacijama o lunjama koje vrebaju manja i nejaka bića da bi udovoljile svojoj proždrljivosti, kako je mnogo prije pojavnosti *Fiore di virtù* zavist tumačio kroz grabežljivost Grgur Veliki u *Komentarju Knjige o Jobu* (usp. Voisenet 2000: 314–315). U tom razmišljanju valja imati na umu da je srednjovjekovna Europa bila nastanjena⁴⁰ grabljivicama daleko više nego danas, a lunje, trome, nezgrapne, ružne, proždrljive, nametljive, ohole i „odvratno kukavne” (Brehm 1966: 395) ptice slijetale su među ljude da bi „otimale” hranu i to najčešće djeci. Premda su se lako navikavale na suživot s ljudima, iz navedena razloga bile su omražene i prezirane još od antičkih vremena (Louson 2009: 120).

Na temelju negativnih opservacija koje se posebice odnose na gotovo zastrašujuće velika krila lunja je uletjela u srednjovjekovnu zapadnoeuropsku vernakularnu književnost (uključujući i basne)⁴¹ donijevši aluziju pohlepe iz prethodnih vremena. Njezinu je grabežljivost u usporedbi sa Sotonom, na smjernicama bestijarija Pierrea iz Beauvaisa s početka 13. stoljeća (Mermier 1966: 338–371), do dijaboličnih dimenzija razvio benediktinski povjesničar i pjesnik Gilles le Muisit (1272–1353)⁴² u stihovima *Les méditation* iz 1350. godine zapisanima na starofrancuskom jeziku (Goudeau 2009: 270–271).

³⁹ *E può paragonarsi l'invidioso ad uno fra gli uccelli, che si chiama nibbio, che tanto è invidioso che quando vede come i suoi pulcini ingrassano, batte col proprio becco sulle loro costole, e li fa deperire.* (Puccetti s. a.: 232).

⁴⁰ Sačuvan je podatak da je u 15./16. stoljeću, posebice za Henrika VIII. iznad Londona bilo mnogo lunja koje su slijetale na ulice među ljude i otimale hranu (Brehm 1966: 395 prema Pennant 1776).

⁴¹ Basna koja razmatra proždrljivost kroz pticu lunju (u hr. prijevodu *Jastreb i slavuj*) ima izvorište u Heziodovim *Poslovima i danima*. Tema se prenosi u Ezopovu basnu *Slavuj i jastreb*, koju u 17. stoljeću prevodi Isaac Nicholas Nevelet kao *Abstemius*, a Jean La Fontaine kao *Milan et rossignol/Lunja i slavuj*. <http://www.la-fontaine-ch-thierry.net/milanross.htm> (8. lipnja 2019).

⁴² Gilles le Muisit je pripadao jednoj od najbrojnijih i najrazvijenijih benediktinskih opatija njegova vremena, opatiji Sv. Martina u Toursu.

Slijedom tih aluzija lunjina se simbolika proširila na lupeže i kradljivce, a ptica je postala simbolom jednoga od najvećih ljudskih grijeha i najgore mane koja potiče grabežljivost, a to je zavist. Premda Biblija pretjerano ne spominje zavist, ona je česta tema u propovijedima crkvenih otaca, jer razbuktava klevetu, mržnju, a potom i najveća ljudska zlodjela, koja su najčešće usmjerena prema najbližima, a što je istaknuto u poglavlju *Cvijeta* o zavisti i lunji.

4. UMJESTO ZAKLJUČKA

U kontekstu ovih razmišljanja vrijedi istaknuti leksičko-semantičke i simboličke preplete koji otkrivaju zanimljive predodžbe i njihova tumačenja glede lunje. Ako imamo na umu da je simboliku životinja pa tako i lunje oblikovao čovjek na temelju znanja o ptici i suživota s njom, no koji se nikad nije ostvario kao s drugim jastrebovkama, jasno je zbog čega je lunja ostala grabežljiva, nepodložna i nikad prijateljska. Na negativnim percepcijama razvila se i negativna simbolika koja ju je povezala s novcem (usp. bilj. 29), točnije sa zalagaoničarima. Lunja je bila prvotni simbol toga zanata te su se po njoj popularno i nazvali prvi zalagaoničari, koji su u 13. stoljeću za vladavine Filipa II. Augusta dolazili iz Lombardije, a ponajviše iz Milana u Pariz, a potom se nastanjivali i u drugim većim europskim gradovima. Na tim smjernicama valja istaknuti dvostruko etimološko tumačenje francuskoga ornitonima *milan* za lunju. Prvi se odnosi na porijeklo naziva iz latinskoga *milvinus/milvanus/milvus* koji preko provansalskoga potiskuje stariji naziv *escoufle* i od 13. stoljeća postaje znanstveni ornitološki termin.⁴³ Od 16. stoljeća on će definitivno potisnuti navedeni arhaizam *escoufle* iz francuskoga jezika. Drugo se tumačenje povezuje s pučkim nazivom za zalagaoničara, *milan*, koji asocira na talijanski grad Milano odakle su uglavnom dolazili „nezamjenjivi posuđivači novca, najprofitabilnijega zanimanja, koji su bili redovito Židovi i koje su ljudi mrzili te isključivali iz svih oblika društvenoga života” (Le Goff 1998: 411–412). Tu su poveznicu među prvima uočila braća Félix i Louis Lazar (1844: 192),⁴⁴ tumačeći ornitološki pojam *milan* preko toponima Milano koji u francuskom vernakularu postaje pejorativni eponim za zalagaoničara, što je potvrdio i njihov prvotni simbol, lunja – vrlo pamtljiv znak, sa svim spomenu-

⁴³ <http://www.cnrtl.fr/etymologie/milan/0> (26. rujna 2018).

⁴⁴ Još je i danas nezaobilazno njihovo kapitalno djelo iz 1844. godine: *Dictionnaire administratif et historique des rues de Paris et de ses monuments*.

tim konotacijama, za novo zanimanje.⁴⁵ Kao vrsta „uređenijega” lihvarstva, tj. posudbe novca općenito, zalagaoničari su bili osuđivani na temelju moralnih, filozofskih, teoloških i socioekonomskih stajališta, no usprkos tomu njihovo se zanimanje razvijalo i opstalo do danas kao tzv. lombardski ili založni kredit. Tako je eponim *milan*⁴⁶ (ili *lombard*) za zalagaoničara, pretočen u simboličku zoonimsku pogrđnicu za lunju, izgubio pejorativnost i ostao u svim rječnicima i leksikonima kao francuski naziv za lunju, koja je bila i najstariji simbol zalagaonica prije nego su to postale tri „kristijanizirane” zlatne kugle, asocijacija na milosrđe Sv. Nikole i tri vrećice zlata.

Na temelju svega rečenoga veza zavisti i lunje u *Fiore di virtù* čini se da je najeksplicitnije predočena u francuskoj verziji kroz aluziju na omražena zalagaoničara, tzv. *milana* koji se u semantičkom i simboličkom premetanju skrio pod lunjina krila.

Je li pisac glagoljaš imao znanja o vezi između njegove *kanušine*, *zalagaoničara* i *zavisti* ne možemo znati jer još ne znamo gotovo ništa ni o razvoju zalagaonica ni o njihovim oznakama na hrvatskom srednjovjekovnom prostoru.

LITERATURA

- Acebrón, Julián Ruiz. 2004. Sobre la versión catalana del *Fiore di virtù*, su autor y sus avatares (Francesc de Santcliment, la oficina tipográfica de Botel y unos incunables leridanos). *Literatura y transgresión: en homenaje al profesor Manuel Ferrer Chivite*. Amsterdam – New York: Rodopi (Diálogos hispánicos, 24): 39–53.
- Azáceta, José María. 1956. Estos son los capítulos que hay en aqueste libro de *Flor de Virtudes*. *Cancionero de Juan Fernández de Íxar*. Madrid: CSIC (Clásicos Hispánicos): 685–752.
- Belostenec, Ivan. 1973. [1740.]. *Gazophylacium*. knjiga II. Zagreb: Liber i Mladost.
- Bliss, Douglas Percy. 1928. *A History of Wood Engraving*. London: J. M. Dent and Sons.

⁴⁵ Ovo potvrđuje pronađeni natpis zalagaonice sa znakom lunje u pariškoj ulici čiji se nastanak smješta u 1200. godinu, a koja i danas nosi naziv po zaboravljenom starofrancuskom ornitonimu, *rue des Écouffes*, u kojoj su se nastanjivali zalagaoničari i lihvari (Roux 1997: 235; Colas 2017: 191).

⁴⁶ Za pučki naziv *milan* u značenju zalagaoničara nerijetko se upotrebljavao i naziv *lombard* koji još jasnije otkriva mjesto, odnosno regiju odakle su zalagaoničari dolazili na Zapad. Povijesnu asocijaciju na ovu srednjovjekovnu ekonomsku migraciju i danas je moguće vidjeti u nazivima ulica *Lombard Street* ili *rue de Lombard*, koje se nalaze u svim velikim zapadnoeuropskim gradovima poput Pariza, Bruxellesa, Londona, Dublina i u mnogim drugim i redovito se nalaze u trgovačkim središtima s mnogim bankama o čemu je u 19. stoljeću pisao Walter Bagehot u *Lombard Street: A Description of the Money Market* (1873).

- Brehm, Alfred E. 1966. *Kako žive životinje*. Rijeka: Otokar Keršovani.
- Bühler, Curt F. 1947. The Fleurs de toutes vertus and Christine de Pisan's L'Épître d'Othéa. „PMLA” 62, 1: 32–44.
- Colas, Gilles. 2017. *Paris. Anecdotes et curiosité sur la ville de la lumière*. Paris: Édition du Moulin.
- Corti, Maria. 1959. Le fonti del *Fiore di virtù* e la teoria della 'nobiltà' nel Duecento. „Giornale storico della letteratura italiana”, 136: 1–82.
- Corti, Maria. 1960. Emiliano e veneto nel *Fiore di virtù*. „Studi di filologia italiana”, 18: 29–68.
- Đurić, Željko. 2012. Zaboravljene knjige: *Fiore di virtù* u prijevodu Vićentija Rakića. „Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor”, 78: 29–40.
- Frati, Carlo. 1891. Ricerche sul *Fiore di virtù*. „Studi di filologia Romanza”, 6: 247–447.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 2012. *Fiore di virtù* i životinje. *Književna životinja. Kulturni bestijarij II. dio*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada i Institut za etnologiju i folkloristiku: 351–371.
- Godefroy, Frédéric. 1965. [1881.-1902.]. *Dictionnaire de l'ancienne langue française et de tous ses dialectes du IXe au XVe siècle*. t. 3. Paris: Kraus Reprint LTD. Vaduz.
- Gura, Aleksandar. 2005. *Simbolika životinja u slovenskoj narodnoj tradiciji*. Beograd: Brimo, Logos, Globosino Aleksandrija.
- Heinzel, Hermann, Fitter, Richard i Parslow, John. 1999. *Ptice Hrvatske i Europe: sa Sjevernom Afrikom i Srednjim Istokom*. (za Hrvatsku prilagodio Dragan Radović). Zagreb: Hrvatsko ornitološko društvo.
- Hercigonja, Eduard. 1975. *Srednjovjekovna književnost. Povijest hrvatske književnosti*. knj. 2. Zagreb: Liber – Mladost.
- Hercigonja, Eduard. 2009. *Tisućljeće hrvatskoga glagoljaštva*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Hirtz, Miroslav. 1938–1947. *Rječnik narodnih zoologičkih naziva. Knjiga druga. Ptice (Aves)*. Zagreb: JAZU.
- Jagić, Vatroslav. 1868. Prilozi k historiji književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga. „Arhiv za povjestnicu jugoslavensku”, 9: 65–151.
- Jagić, Vatroslav. 1913. Hrvatska glagolska književnost. *Branko Vodnik. Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska: 9–64.
- Jambrešić, Andrija. 1992. [1742.] *Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples...* Zagreb: Zavod za hrvatski jezik Hrvatskog filološkog instituta.
- Kévorkian, Raymond H. 1986. *Catalogue des 'Incunables' arméniens (1511/1695). Chronique de l'Imprimerie Arménienne*. (série de Cahiers d'Orientalisme 9). Genève: Patrick Cramer.
- Knezović, Pavao. 2001. Rimski pisci u Cvietu. *Zbornik o Pavlu Posiloviću*. Šibenik – Zagreb: Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“ i Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu: 17–52.
- Kolendić, Petar. 1915. Fra Pavao Posilović i njegovo 'Naslađenje'. „Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti”, 206: 168–217.
- Kolendić, Petar. 1923. *Fiore di Virtù* u našem prevodu XIV. veka. „Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor”, 3: 133–140.

- Kosić, Ivan. 2014. Hrvatske ćirilичne knjige u Zbirci rukopisa i starih knjiga u NSK-u u Zagrebu. „Filologija”, 62: 69–113.
- Lazare, Félix i Louis. 1844. *Dictionnaire administratif et historique des rues de Paris et de ses monuments*. Paris.
- Le Goff, Jacques. 1998. *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*. Zagreb: Golden marketing.
- Louison, Lydie. 2009. Escoufle, hüa, milan, nieble: analyse lexicologique. „Le Moyen Age” 1, 115: 109–131.
- Mermier, Guy. 1966. De Pierre de Beauvais et particulièrement de son bestiaire: vers une solution des problèmes. „Romanische Forschungen”, 78, 2–3: 338–371.
- Mikalja, Jakov. 1649. *Blago jezika slovinskoga illi slovník u komu izgovarajuse rjeci slovinske Latinski i Diacki*. Loreto.
- Milčetić, Ivan. 1911. Hrvatske glagoljske bibliografije. „Starine JAZU”, 33: 1–505.
- Moraru, Alexandra. 1996. Floarea Darurilor. *Cele mai vechi cãrți populare în literatura română. Floarea Darurilor. Sindipa I*. București: Editura Minerva: 15–193.
- Olteanu, Pandelescu. 1968. *Fiore di virtù* dans les versions slaves traduit du roumain. „Romanoslavica” 16: 273–304.
- Pastoureau, Michel i Élisabeth Delahaye. 2013. *Les secrets de la licorne*. Paris: Réunion des musées nationaux.
- RJAZU. 1892–1897. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. t. IV. Zagreb: JAZU.
- RJAZU. 1924–1927. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. t. IX. Zagreb: JAZU.
- RJAZU. 1959–1962. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. t. XVII. Zagreb: JAZU.
- Rešetar, Milan. 1926. *Libro od mnozijek razloga: dubrovački ćirilski zbornik od g. 1520*. Beograd: Srpska kraljevska akademija.
- Roux, Simone. 1997. Image de bêtes urbaine. *Milieux naturels, espaces sociaux: études offerts à Robert Delor*. Paris: Publication de la Sorbonne: 228–238.
- Siller, Max. (ur.). 2015. *Hans Vintler: Die Blumen der Tugend (1411)*. Innsbruck: Universitätsverlag Wagner.
- Skok, Petar. 1972. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. knj. 2. Zagreb: JAZU.
- Speranski, Mihail N. 1904. *Perevodnye sborniki izrečenij v slavjano-russkoj pis'menosti. Isledovanija i teksty*. Moskva: Universitetskaja tipografija.
- Strohal, Rudolf. 1910. *Poučni članci iz starohrvatske glagolske knjige*. Zagreb: Hrvatsko društvo za pučku prosvjetu.
- Strohal, Rudolf. 1915. *Hrvatska glagolska knjiga*. Zagreb: Tiskara „Merkur”.
- Strohal, Rudolf. 1916. *Cvjet vsake mudrosti. Najstarije hrvatsko umjetno sačuvano književno djelo iz 14. vijeka*. Zagreb: Tisak C. Albrecht.
- Stulli, Joakim. 1806. *Rjecoslozje*. Dubrovnik: vlastita naklada.
- Štefanić, Vjekoslav. 1960. Glagoljski rukopisi otoka Krka. „Djela JAZU” 51. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

- Štefanić, Vjekoslav. 1970. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije. II. dio*. Zagreb: JAZU.
- Van den Abeele, Baudouin. 2007. Le milan, un bien royal vaurien. „Aves” 44, 2: 119–123.
- Voisenet, Jacques. 2000. *Bêtes et Hommes dans le monde médiéval. Le bestiaire des clercs du Ve au XIIe siècle*. Turnhout: Brepols.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2012. Strašna krastača – jedno čudovište blagih očiju. *Književna životinja. Kulturni bestijarij II. dio*. Zagreb: hrvatska sveučilišna naklada i Institut za etnologiju i folkloristiku: 325–349.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2014. Est’ ptica epopsa: jedan hrvatskoglagoljski egzempl i njegov kulturološki kontekst. „Slovo” 64: 183–205.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2015. Tragom bestijarija kroz *Cvĕtĕ ot kreposti* u Tkonskom zborniku. „Zadarski filološki dani” 5: 125–152.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2015a. Bestijarijski pabirci u akademijinim rukopisima HAZU IVa48 i HAZU IIIa15. *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju*. Zagreb: Staroslavenski institut: 413–446.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2016. Animalistička književna poveznica: od predaje do Bestijarija i Cvijeta kreposti. *10. Riječki filološki dani*. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci: 137–148.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2016a. Tko je ‘plemenita zvir’ u Akademijinim rukopisima IVa 96 i IVa 98?. *Šesti hrvatski slavistički kongres: Zbornik radova sa znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanoga u Vukovaru i Vinkovcima od 10. do 13. rujna 2014. t. 1*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo: 47–58.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2018. Animalističke predodžbe ljudske naravi: *Cvĕtĕ vsake mudrosti* u hrvatskoglagoljskom Vinodolskom zborniku. *Od dvojbe do razdvojbe. Zbornik radova u čast profesorici Branki Tafri*. Zagreb: Ibis grafika: 476–498.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2018a. Jednorog: zagonetno biće naših prostora. *Tragovi tradicije, znakovi kulture*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatsko filološko društvo, Matica hrvatska: 477–492.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2018b. Bliski i daleki drugi: animalističke sastavnice *Cvijeta kreposti*. „Fluminensia” 30, 1: 189–220.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2018c. *Cvijet kreposti*: animalistički uzori čovjekove naravi. *Hrvatski prilozi 16. međunarodnom slavističkom kongresu*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo: 197–212.

MREŽNE STRANICE

- Aristotel. Des vertues et des vices / ΠΙΕΠΙ ΑΡΕΤΩΝ ΚΑΙ ΚΑΚΙΩΝ,
<http://remacle.org/bloodwolf/philosophes/Aristote/vice.htm> (8. lipnja 2019.).
- Fersen, Nicholas i Rosenwald J. Lessing. 1953. The Florentine Fior di virtù of 1491. Translated into English by Nicholas Fersin [sic] with facsimiles of all of the original wood cuts. Washington: Library of Congress,
<https://catalog.hathitrust.org/Record/001111531> (7. lipnja 2019.)

- Fiore di virtù, https://it.wikisource.org/wiki/Fiore_di_virtù (7. lipnja 2019.)
- Goudeau, Emilie. 2009. Gilles le Muisit, „Registre“. Édition des neuf premiers chapitres du texte, d'après le manuscrit Br IV 119 de la Bibliothèque Royale de Bruxelles. HAL archives-ouvertes, <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00726027/document> (25. rujna 2018.).
- Kakulide, Eleni D. [s. a.] Fior di Virtù – "Ανθος Χαρίτων (III N. 9-11), http://media.ems.gr/ekdoseis/ellinika/Ellinika_24_2/ekd_peel_24_2_Kakoulides.pdf (29. kolovoza 2018.).
- Le Livre nommé Fleur de vertu, translaté d'italien en françoys, par François de Rohan, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b105073318> (7. lipnja 2019.)
- Le Milan et le Rossignol, Livre IX, fable 18, <http://www.la-fontaine-ch-thierry.net/milanross.htm> (8. lipnja 2019.)
- Miklosich, Franz. 1862. *Lexicon Palaeoslovenico-graeco-latinum. Vindobonae*: Guilelmus Braumueller. <https://archive.org/details/lexiconpalaeosl00miklgoog> (8. lipnja 2019.)
- Pucceti, Paolo. [s. a.]. Il „*Fiore di virtù*“ *tra Slàvia e Romania* – Pecob.eu (4. rujna 2018.)
- Stefanović Karadžić, Vuk. [1852.]. *Srpski rječnik*. <https://www.scribd.com/doc/68240726/Vuk-Stefanovic-Karadzic-Srpski-rjecnik-1852> (8. lipnja 2019.)

SUMMARY

FLOWER OF VIRTUE IN THE TKON MISCELLANY: ABOUT THE KITE BIRD AND THE ENVY

In the paper the author analyses the Flower of Virtue (*Cvêt od krêposti*) in the Tkon Miscellany from the 16th century, a Croatian Glagolitic collection of various texts among which a special significance has the translation of a popular Italian work *Fiore di Virtù*. The appearance of this work in Western European literature has a special place in relation to pondering upon human flaws and virtues that have always been of human interest in the context of their understanding and description. A special attention is given to the relationship of the human towards the animal as well as to the place of the animal in understanding of oneself with a particular reflection to envy as a human flaw and its comparison to a kite bird.

Key words: bird, envy, *Fiore di virtù*, flaw, glagolitic literature, kite, *Tkon Miscellany*